

SSCB'nin, Sosyalizmin Ve Demokrasinin Niteliği

Ceviren ALP KAYA

İki yılda bir yapılan Venedik biyenalı ile —yani neredeyse anti-akılcılığa ulaşan ve söz özgürlüğüne yönelen bir hücumla öncülük eden anti-Komünizm ve anti-Marksizm festivaliyle— aynı sıralarda günlük İtalyan **II Manifesto**, SSCB'nin niteliği üzerine ilginç bir sempozyum düzenledi. Katılanların çoğu Avrupa-komünisti partilerle devrimci Marksizm arasında yarı yolda bulunan merkezci akımların konuşmacılarından oluşuyordu. Bu akımın dışında kalanlar sözkonusu olduğunda, Althusser, Bettelheim, Claudin ve Rossanda en iyi örnekler olarak sıralanabilir.

UNUTKAN BELLEKLERLE SUÇLU VICDANLAR ARASINDA

Konferans sırasında yapılan saldırıların en çarpıcı özelliği, konuşmacıların kendi geçmişlerinin dürüst bir bilançosunu çıkarma yeteneğinden yoksun oluşlarıydı. Zihinlerini sürekli kurcalayan bir soru var: SSCB'de sosyalizmin gerçekten varolduğuna bunca zaman nasıl inanabildik, hattâ daha kötüsü, kendimiz bile yarı yarıya inanırken SSCB'yi kamuoyunda bir sosyalizm cenneti ve kalesi olarak savunabildik? Ne var ki bu soruya doyurucu bir cevap veremiyorlar. Cevap, Sovyet bürokrasisiyle Batılı komünist partiler arasındaki ilişkilere kadar dayanmakta ve kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesinin, sömürge halklarının anti-empyrist mücadelesinin, uluslararası arenadaki devletler arası çatışmanın ve bürokratlaşmış işçi devletlerindeki sosyo-politik çatışmaların bütünlük içinde kavranmasını gerektirmektedir. Konuşmacıların bu diyalektik bütünlüğü kavrama yeteneğinden yoksun oluşları onları, tek ülkede sosyalizmin kurulması, tek parti (ve onun yanılmaz önderliği) ilkesi, proletaryanın kendini kurta-

racak kadar olgun olmadığı, bundan ötürü de gerek «devrimi yapmak», gerekse «sosyalizmi kurmak» v.b. için onun yerini partinin aldığı miti türünden ihtimalleri içeren Marksizm-dışı ve anti-Marksist dogmaları kabule itmekte.

Althusser, Bettelheim, Claudin ve Rossanda kendilerini hiç de bu sorularla karşı karşıya hissetmiyorlar; kolaycı ve soyut özürlerle bunlardan ustaca kaçınıyorlar. Gerçek bir özeleştiri yaparak Moskova mahkemelerini, İspanyol devriminin boğulmasını, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünist partiler arasında bakanlık düzeyinde yürütülen işbirliği aşamasında Thorez - Togliatti'nin «grev tröstlerin silahıdır» yollu sloganlarını, ayaklanan Doğu Berlin işçilerinin 1953 Haziran'ında Sovyet kuvvetleri tarafından ezilişini ve Çin kültür devriminin tam dönüm noktasında «iktidar için Paris Komünü tipi organların» seçimine ilişkin sloganın sinik bir tavırla terkedişini kendilerinin kabullenmiş oluşlarının Marksizmle bağdaşıp bağdaşmadığını sormak yerine, «Marksizmin bunalımını» ortaya atmak (Althusser) şüphesiz daha elverişlidir.

Tüm bunlar son altmış yılın önemli tarihi olaylarının sessizce geçirildiği, üzerine sünger çekildiği veya hâlâ Stalinizm ile bağintısı bulunan bir alışkanlıkla çarpıtıldığı Manifesto sempozyumunun analizine, tarihdışı bir görünüm kazandırmakta. Konuşmacıların inançlarından yana bir şüphemiz yok. Ama rahatsız bir vicdan da —ki gerçekte bir suçluluk kompleksidir— en az «sosyalizmin kalesine» duyulan o kör ve akıl dışı inanç kadar kötü bir güdüdür. Örneğin Rossana Rossanda, 1968 yılında Çekoslovakya'nın işgalıyla Sovyet devletinin niteliğinde «nihai bir dönüm noktası» keşfediyor. Ama bu işgalin 1956

yılında Macaristan'ın işgalinden, SSCB'de neredeyse tüm Bolşevik kadroların katledilmesinden, işçilere ve devrimci militanlara yönelik terör ve suikastlerle İspanya'da toplumsal devrimi ezme politikasından, Polonya Komünist Partisi'nin tasfiye edilmesinden, Stalin-Hitler paktı sırasında Alman Komünistlerinin Hitler'e teslim edilmelerinden, Yugoslavya'nın aforoz edilmesinden ve 1934-1956 döneminde yer alan tüm öteki cinayetlerden ne farkı vardır? Tüm bunlar Kremlin diplomasinin ihtiyaçları, Sovyet bürokrasisinin çıkarları tarafından, SSCB'nin ve uluslararası işçi hareketinin gerçek çıkarları hiç gözönüne alınmaksızın dikte edilmedi mi? Yirmi yıllık tarihi ilgilendiren bu tuhaf unutkanlık niye?

Lenin'in ve Troçki'nin dış politikalarının temelden farklı olduğu nasıl yadsınabilir? Örneğin Brest-Litovsk ve Rapallo anlaşmalarının imzalanışı ne Rus ne de Alman devrimcilerini, Alman devrimini yükseltme yolunda kısa dönemde bile duraksatmadı.

Rossana Rossanda Ekim Devrimi'ni «asli olarak bir öncü grubun siyasi el koyuşu» şeklinde sunarken kaba bir çarpıtma yapıyor. Ekim Devrimi, öncesi ve sonrasıyla insanlığın tanıyageldiği en geniş, en radikal ve en cüretli harekettir. Bu ciddi oyunda yalnızca dar kapsamlı bir öncü değil, milyonlarca ve milyonlarca protagonist (baş kahraman) rol almıştır.

Troçki'nin daha 1906 yılında gördüğü bir olayı, Rus proletaryasının «kendini kısıtlamayı veya kurban etmeyi reddedişini» hatırlatmak yeterlidir; bunun sonucunda kendiliğinden gelişen hareket, silaha ve siyasal güce de sahip olduğundan birkaç ay gibi kısa bir süre içinde patronları fabrikalardan kovalamıştır. Tüm bunlar, kent ekonomisinin kolektivizasyonundan önce bir dizi «aşamalar» öngören Bolşevik önderlerin ihtiyatlı tavırlarına ve taktik planlarına karşın olmuştur. Ancak Bolşeviklerle Stalinistler (veya reformistler) arasındaki fark şurada ortaya çıkar ki, Bolşevikler kitlelerin hızla gelişen bu kendiliğinden hareketine hiçbir şekilde muhalefet etmemişler, yalnızca bu harekette keşmekeşin önlenmesi ve devrimin kuruluşu için gerekli önderliği ve uyumluluğu verme girişiminde bulunmuşlardır.

Olayın en yakışsız yanı, Stalin'in cina-

yetlerini baştan beri açıklayagelen Marksistleri çevreleyen suskunluk olmuştur: Özellikle —ama yalnızca değil— Troçkistleri çevreleyen suskunluk. Rossanda ve Claudin, SSCB'deki «real sosyalizme» tapmış bulunan «tüm Avrupa solu» suçludur şeklinde açıklama yaparlarken, ister istemez cevap vermek zorunda kalıyoruz: «Lütfen biraz daha insaflı olun sevgili yoldaşlar. Kendiniz için konuşun. Marksizmin ABC'si olan eleştirel ruhu hiçbir zaman terketmeyenleri, sınıf ölçütüne ve sınıf bağımsızlığına her zaman sadık kalanları utancınıza ortak etmeyin. Ve hepsinin ötesinde, 'Marksizmin yeniden doğuşuna' duyduğunuz susuzluğu giderebilecek tek kuyuya tükürmeyin.»

ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ

Bettelheim, üretim araçlarının SSCB'deki kolektif mülkiyetini bir «yasal kategori» olarak ele alırken yine eski atına binmiş olmaktadır. Bu, Marksist «üretim ilişkileri» kategorisinin kısır, mekanik ve yanlış bir ifadesidir. Böylece üretim ilişkileri, her üretim birimi içinde üretenlerle, onları yöneten ve üretim işlemini yönlendirenler ve sözümona toplumsal üretim artığına el koyanlar arasındaki ilişkiye indirgenmektedir.¹

Gerçekte, Marksist «üretim ilişkileri» kategorisi, üretim işlemleri ve maddi varlıklarının yeniden üretimi sırasında birbirleriyle buluşan insanlar arasındaki ilişkilerin **tümünü** kapsar; buna işletme birimi içindeki ilişkiler ve bu işletmeleri birbirlerine bağlayan ilişkiler de dahildir. Modern endüstri döneminde tek bir fabrika içinde, öteki üretim birimleriyle olan üretim ilişkileri gözardı edilerek kendine-yeterlik kurmak kesinlikle imkânsızdır. Emegün nesnel toplumsallaşmasının ulaştığı düzeyde «üretim ilişkileri»ni, fabrika içi mikro-ekonomik ilişkilere indirgemek yetersiz ve uyarısızdır.

Kapitalizmde üretim araçlarının özel mülkiyeti yalnızca «yasal bir kategoriye» değil, ama sosyo-ekonomik bir yapıya ve belirli üretim ilişkilerine —ki «yasal kategori» bunun yalnızca bir yansımasıdır— tekabül etmektedir. Bu da emegün temelde özel emek halinde kaldığı, ürünlerinin meta olduğu, toplumsal emegün birbirlerinden bağımsız çalışan üre-

tim birimlerine bölündüğü, **bu nedenle** üretici güçlerin sözkonusu değişik birimler arasında ki dağılımının son analizde, üreticilerin arka-larında kendi kendine işleyen değer yasasına (sermayenin, ekonomik faaliyetin çeşitli kolları arasındaki gelgitine) göre gerçekleştiği anlamına gelir. Kapitalistin, işçi sınıfından sızdırdığı artık-değeri yoğunlaştırma ihtiyacı bu gerilim altında ortaya çıkar. Özel mülkiyet ve rekabetin bir sonucudur. «Sermayenin» bir var olma ihtirasının veya «sömürü onun doğasında bulunduğu için sömürmesinin» sonucu değildir. Marx da **Kapital**'de kapitalizmi böyle açıklar.

Sovyet ekonomisinde üretim araçlarının kolektif mülkiyetinin (ki devlet mülkiyeti bunun en alt biçimidir, ama yine de bir biçimdir) merkezî planlamanın, burjuvazinin devlet iktidarının imhasının ve dış ticaretin devlet tekeli altında bulunmasının **bir arada var oluşları (konjonksiyonu)**, yalnızca «yeni görünümü» yasal ilişkiler değil, ama kapitalizmden daha farklı **üretim ilişkileri** yaratır. İşletme içinde işçi/yönetici ilişkisinin, kapitalizmdeki işçi/patron ilişkisine benzediğini varsaysak bile (oysa ilgisi yoktur), hammadde ve makinelerin artık meta olmamaları, işletmeler arasındaki dolaşımlarının satış ve siparişlerle sağlanmadığı, plana göre dağıtıldığı olgusu, kapitalist üretim tarzındakilerden temelde farklı üretim ilişkilerini gerektirir. Sonuçta, kapitalizminden ayrı bir gelişme dinamiğine, farklı gelişme yasalarına sahip ve farklı çelişkilerin sarstığı başka bir ekonomik yapı ortaya çıkar.

Tam karşısı bir örneği ele alalım. İşçilerin tüm işletmelere el koydukları, bunları üretici kooperatifleri haline getirdikleri ve tam eşitlik temeline demokratik bir şekilde yönettikleri bir toplum, tasarlayın. Aynı zamanda bu işletmelerin kendi ürünlerinin sahibi olduğuna, pazarda alıp satabileceklerine de karar veriyorlar. Bu durumda tüm üretim yine meta üretimi olarak kalacak, bunun tek istisnası emek-gücü olacaktır.

O zaman biz, «fabrika içindeki sömürü tümüyle önlendiğinden,» sosyalist üretim ilişkileriyle karşı karşıya bulunduğumuzu mu düşüneceğiz? Ne yazık ki hayır, çünkü emegün nesnel toplumsallaşmasının belirli bir düzeyinde, toplumsal artık-ürün **zorunlu olarak bir**

makro-ekonomik kategori olur. Fabrika içinde sömürü olmayacaktır şüphesiz. Ama piyasa sürecinde, çok üretken işletmeler, az üretken işletmelere değer transferleri yapacaklardır. Kendi amansız mantığına sahip olan rekabet sonucunda, «kârlılık oranı» düşük kooperatifler üyelerine asgari hayat düzeyini bile sağlayamaz hale gelecekler ve giderek hammadde sipariş edemeyecekleri için kapılarını kapamak zorunda kalacaklardır. İşsizlik sorunu kitlesel ölçülerle yeniden gündeme gelecektir. Öte yandan makinelerin meta karakteri, zengin kooperatiflerin iflas edenlerin araçlarını ellerine geçirmelerini, hattâ kârlılık oranı düşük kooperatifleri yavaş yavaş eritmelerini mümkün kılacaktır. Çok geçmeden işsizler emeklerini yeni bir pazarda satışa çıkaracaklardır. Toplum yeniden üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasında bölünecektir. Kooperatifçiler çözümü zamanında keşfedemezlerse tüm bunlar olacaktır. Çözüm ise, fabrika dışında kendilerini saran meta ilişkilerini —yani tam ve gerçek **üretim ilişkilerini**— **a priori** birlik ve planlama ilişkileriyle değiştirmeleridir.

DEVLET KAPİTALİZMİ?

SSCB'de kapitalizmin var olduğunu göstermek isteyen Bettelheim son derece basit bir tartışmadan yola çıkmaktadır: Ücretin olduğu yerde sermaye de vardır. Sovyet işçileri ücretlidir. Bundan ötürü de SSCB'de sermaye vardır. Tartışma, kelimeler üzerindeki kaba bir oyuna dayanmaktadır. «Ücret» terimi iki şekilde kullanılabilir: Birincisi, «ödemenin parasal ifadesi olarak», (örneğin Marx bir Roma askerinin ücretini böyle nitelemektedir); ikincisi ise, üretim araçlarının mülkiyetinden ve her türlü geçinme imkânından yoksun bırakılmış, **bu yüzden** de meta haline gelip kendini üretim araçları sahiplerine satmak zorunda kalan emek-gücünün karşılığı olarak.

Hiç şüphe yok ki SSCB'deki ücret, kelimenin ilk anlamıyla ücrettir. Ama buradan otomatik bir şekilde SSCB'de «sermaye/ücretli emek» ilişkisinin bulunduğunu çıkarsayamayız.² Ne var ki Bettelheim böyle bir el çabukluğunda yelteniyor. Emek-gücünün meta olup olmadığını, üretim araçlarına tek kavuşma yolunun kendini üretim aracı sahiplerine sat-

mak olup olmadığını gözönüne almaksızın, eğer böyleyse bu esrareniz «mülk sahipleri-nin» kimler olduğunu, esrareniz «emek-gü-cü pazarının» nerede olduğunu göstermeden, üretim araçlarının sermaye ve dolayısıyla me-ta halinde olup olmadıklarından hiç söz et-meksizin basit bir kıyaslamayla yetiniyor: «Ücret sermayeyi gerektirir. Ücret vardır. Do-layısıyla sermaye de vardır.» Ciddi olamaz bu.

Merkezî planlama çerçevesinde üretim araçlarının kolektif edinimi düzenlenmiş, plan genelleştirildiği andan itibaren herkese iş bulunması güvence altına alınmıştır. (Pla-nın ancak kısmen uygulandığı NEP —Yeni Ekonomik Politika— döneminde durum böyle değildi.) SSCB’de işsizlik diye bir şey yoktur. Bir işletme yöneticisinin işçi kovması normal olarak imkânsızdır (siyasal, ekonomi-dışında kalan nedenler dışında). Emek-gücü pazarı yoktur (istisnai olan ve ülkenin toplumsal ya-pısı üzerinde belirleyiciliği olmayan karabor-sa dışında). Bu durumda emeğin koşulları —bunun sömürüye dayalı olduğunu iddia et-mek istesek de— ücretli emeğin sermayeye (serbestçe) satılmasını öngören, ücretli emek ve sermaye olamaz.

Bettelheim bu basit formülünün ima et-tiği «muazzam» sonuçların farkında değil: gi-bi. Birincisi, Sovyet Rusya’nın ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin **ilk varoldukları günden beri** bu ülkelerde ücretler olageldiğine göre, ne SSCB’de ne de Çin’de bir toplumsal devrim olmamış demektir. İkincisi ise, emek-gücüne yapılan ödemenin **biçimi** parasal olduğu an-dan itibaren (hiç değilse % 80’i, % 60’ı veya 50’si? Hattâ % 40, 30 ve 20’si?), üretim iliş-kilerinin sözde belirleyici önemi adeta büyü-lümüşçesine yeniden ortadan yok olmakta-dır. Çarlık yönetimi altında bir kapitalistin ya-nında ücretli olarak çalışmak, özyönetime sa-hip bir fabrikada demokratik planlama siste-mine göre ücretli olarak çalışmak, ya da bü-rokrasi tarafından tekel gibi yönlendirilen iş-letmelerde (ve bir plan dahilinde) ücretli ola-rak çalışmak hep ayrı ayrı şeylerdir ve son analizde, hiç değilse kısmen, değişik üretim ilişkilerini gerektirirler. Ama hayır. Bunlara hiç aldırmayıp şu sonuca varmalıyız: «Bu du-rumların hepsinde ücret olduğuna göre ser-maye de olmalıdır.»

«Kapitalist devlet kapitalizmi» fikrinin

öyle şaka olarak değil de, bilimsel bir tanım olarak kullanılmış oluşu büsbütün saçma. Bu-güne kadar Marksist teori yalnızca iki devlet kapitalizmi modeli tanımlamıştır. Birincisi Engels’in değindiği, ekonomik ve siyasal gücüne da-yanan burjuva sınıfının hisse senedi sahibi ol-maktan, yavaş yavaş «devlet tahvili» sahibi olmaya yöneldiği bir toplumdur.³ İkinci model ise Lenin tarafından tanımlanan, özel firma-ların bir işçi devletince denetlendiği toplumdur. Lenin, SSCB’de millileştirilen işletmelerle ilgili olarak «devlet kapitalizmi» terimini hiç-bir zaman kullanmamıştır.⁴ Burjuvazinin tas-fiyesinden, bir sınıf olarak ortadan kaldırıl-masından, kapitalist rejimin gelişme yasala-rından hiçbir tarafından karakterize edileme-yen yeni bir ekonomik sistemin doğuşundan sonra (rekabetin baskısı altında zorunlu ser-maye birikiminin, sermayenin organik bileşi-mine doğru bir yükselme eğiliminin, kâr oran-larının düşmesi eğiliminin, kârlılığın bellirledi-ği yatırımların, kitlesel işsizliğe yol açan dö-nemsel üretim bunalımlarının olmadığı), hâlâ «devlet kapitalizminden» söz etmek kelle-melerle oynamaktan başka bir şey değildir. Kal-dı ki böyle bir «kapitalizmin» Marx’ın analiz ettiği, burjuvazinin iktidarı altında var olan kapitalizmle hiçbir ilgisi yoktur. Öyleyse onu «kapitalist» olarak nitelemenin anlamı nedir?

Marksizme göre her üretim tarzını ka-rakterize eden, **belirli sınıf ilişkileri** üzerine kurulu özgül bir üretim ilişkileri sistemi vardır. Ne var ki hiç kimse Federal Alman Cumhuri-yeti ile Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde, Çin Halk Cumhuriyeti ile Taiwan’da, SSCB ile ABD’de aynı toplumsal sınıfın iktidarda oldu-ğunu öne sürmeyeceğinden, «kapitalistsiz kapitalizm» kavramının ardına sığınmakta ve karşımıza **benzer** üretim ilişkileri üzerine ku-rulu **aynı** üretim tarzının, **değişik** sınıf ilişki-lerine, hattâ olmayan sınıf ilişkilerine (kapi-talist sınıf bulunmadığından) dayandığı yo-lundaki aşırı paradoksı çıkmaktadır.

SSCB’NİN ALTYAPISI SOSYALİST Mİ?

Fernando Claudin, «Avrupa-komünistle-ri, sözkonusu ülkelerdeki üretim ilişkilerinin sosyalist, ama üstyapının sosyalist olmadığı şeklindeki o eski Troçkist görüşe dönmek zo-runda kalmışlardır.» yolundaki üretkâr tezi

illeri sürdü. Bu kavrama ulaşmak için nereye baktı diye soruyor insan. Ne Troçki’nin, ne de Dördüncü Enternasyonal’i temsil eden bir ya-zarın yazılarına değil herhalde.

İhanete Uğrayan Devrim’de Troçki, SSCB’de sosyalizmin kurulduğu yolundaki tezi çü-rütmüştür. Bu görüşü reddedişinin nedenl, yalnızca üstyapıya uygulandığında yanlış ola-cağından değil, fakat aynı zamanda altyapı için de geçersiz olduğundandır. Üretim araç-larının millileştirilmesinin (özel mülkiyetin tasfiyesinin) sosyalizm anlamına geleceğini öngören bu saçma tezin yazarı Troçki değil, **Stalin**’dir. Bu onun, tek ülkede sosyalizm teo-risinin sahte - Marksist gerekçesiydi. Tek ül-kede sosyalizm teorisine, yani Marksizmin özünün revizyonuna karşı mücadele sırasın-da Sovyet Sol Muhalefeti, Troçki ve uluslara-rası Troçkist hareket, sosyalist bir toplumun kurulmasında üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin tasfiyesinin **bir önkoşul, ama tek başına yetersiz** olduğunu durmadan belirt-mişlerdir.

Marx’ın **Gotha Programının Eleştirisi**’nde, Engels’in **Anti - Dühring**’inde ve Marksizmin iç mantığında açıkça ifade edilmiş olan bir şeyi hatırlatıyorlardı: Gerçek bir sosyalist alt-yapı için en az dört koşulun yerine getirilme-si gerekmektedir: Özel mülkiyetin tasfiyesi; üretici güçlerin kapitalizmde olduğundan ni-telikçe üstün bir gelişimi; para ve meta kate-gorilerinin yok olması (başka bir deyişle, üre-ticilerin üretim koşulları, çalışma ve dağılım üzerinde gerçek egemenlikleri); özgürce bir araya gelmiş üreticiler arasındaki üretim iliş-kileri (bugünlerde diyeceğimiz şudur: Ekono-mik hayatın her düzeyinde, iş yerlerinden merkezî ve yüksek planlama düzeylerine ka-dar, işçilerin demokratik olarak planlanmış özyönetimleri).

Bettelheim ve Claudin’in sansasyonel bu-luşlarına ulaşmalarından kırk yıl önce Troçki, hiç de raslansal olmayan bir şekilde, bu üre-tim ilişkilerinin tek ülkede kurulması halinde, o ülkede devletin, bir «dış tehlike» karşısın-dayken bile kolayca ortadan kalkabileceğini belirtmiştir. Bir sosyalist toplumun, düşman-larına karşı öylesine kesin toplumsal, ekono-mik, teknik, ahlâki ve siyasal üstünlükleri ola-caktır ki, savunma için **özel bir organa** ihtiyaç

duymayacaktır. Kollektifliği, kendisini böyle bir görev için örgütlenmesine elverecektir.

Ne var ki Stalinist «tek ülkede sosyalizm» teorisiyle henüz hesaplaşmamış olan Clau-din, Bettelheim ve Rossanda, baskıcı bir dev-letle bir arada var olan sosyalist bir altyapı-dan söz eden revizyonist Stalinist görüşü, Troçkistlere yüklemektedirler. Aydın dürüst-lüğünün ne parlak bir örneği değil mi? Tekrar ediyoruz: «Lütfen biraz insaf, yoldaşlar. Sta-lin’in cinayetlerini bunca zaman örttükten sonra, kurbanlarına biraz anlayış göstermeli-siniz.» Bir kez daha belirtelim ki, konuşmacı-larını iyi niyetlerinden şüphe etmek istemiyoruz, ama kafalarının karışıklığı bize gösteri-yor ki onlar, kapitalizmle sosyalizm arasında bir «geçiş dönemi» kavramını anlamıyorlar; oysa bu dönem gerek altyapı, gerek üstyapı-da, kapitalist geçmişe ait **öğelerle** sosyalist geleceğin tohumunun bir araya geldiği özgül ve melez toplumsal ilişkilerce karakterize edi-lir. Ama «melez bir bileşimden» söz etmemiz, kesinlikle «sosyalist üretim ilişkileri» anlamı-na gelmez. Önemli olan bu ilişkilerin **özgül** karakteri, geçiş döneminin karakteristiktir.⁵

Kapitalizm meta üretiminin genelleş-me-siyle karakterize olur. Sosyalizmi karakterize eden ise, meta üretiminin yok oluşudur. Bi-rinden ötekine geçiş dönemini karakterize edene gelince, bu da meta üretiminin **kısmen var kalması** (en çok da tüketim malları sektö-ründe) ve **kısmen tasfiye edilmesidir**. (temel olarak üretim araçları sektöründe). Mer-kezî planlama, geleceğin sosyalist plan-lamasının **tohumudur**. Ama meta üretimi kısmen varkalacağı için, geçiş döneminin planlaması hiçbir şekilde **sosyalist planlama** olamaz, çünkü bu dönemde plan ve pazar arasında çatışma ve gerilim sürer. Eğer işçi yönetimi yoksa, merkezî planlama şüphesiz daha da az «sosyalist»tir.

Kapitalizm, kapitalist sınıfa, valorizasyon⁶ üzerindeki egemenliğe, sermaye birikimine, sermayenin yeniden üretimine ve ücretli emek/sermaye toplumsal ilişkilerine hizmet eden bir devletin varlığıyla karakterize olur. Sınıfsız bir toplum olan sosyalist toplum ise devletin yok oluşuyla karakterize olur. Geçiş dönemini karakterize edense, ileride mutlaka ortadan kalacak olan yeni tip bir devlettir. Ama bu dönemde farklı sınıf ve toplumsal ta-

bakaların varlığı, devletin varlığını da uzatır. Proletarya diktatörlüğü, geleceğin kendini-yöneten sosyalist toplumunu ancak önceler, ama **öncelemesi** için, varılması (hattâ kendini güçlendirmesi) değil, yok olması gerekir.

Bürokratik dejenerasyon geçiş döneminde kapitalizmle sosyalizm arasında yarı yolda bulunan bir toplumu bir anlamda dondurur, sosyalizme doğru ilerleyebileceği tek yolu tıkar. Giderek büyüyen toplumsal eşitsizlik kapitalizm-sonrası üretim ilişkileriyle dağıtımın burjuva kuralları arasındaki çelişkileri şiddetlendirir. Meta ve para kategorilerinin ortadan kalkmalarını önler, planlama sürecinin etkinliğini kırar.

İşçi yönetiminin, halk denetiminin yokluğu insan ve malzeme kaynaklarının israfına yol açacağı gibi, kitlelerin yaratıcı inisiyatiflerinin tomurcuklanmasını da önler. Sosyalist demokrasinin yokluğu, bürokrasiye toplumsal hayatın her düzeyinde, tüm yönetim işlevleri üzerindeki tekeli sürdürme imkânını sağlar. Tek parti miti ise sözünü ettiğimiz tekelciliğin rasyonalizasyon gerekçesinden başka bir şey değildir. Bunun sonucunda geçiş toplumunun bürokratik dejenerasyonuna özgü, giderek büyüyen ve şiddetlenen bir dizi ekonomik, toplumsal ve siyasal çelişki doğar ve toplumun zaten var olan özgül çelişkilerine eklenir.

KOMUTA ARTIK SİYASETTE DEĞİL

Sempozyuma katılan eski Maocuların —öncelikle Bettelheim ve Rossanda— yeni konuları, gerek yaklaşım yöntemleri, gerek SSCB'yi ve kapitalizmin yıkıldığı öteki ülkeleri analizleri bakımından yüz seksen derecelik bir dönüşü temsil ediyor.

Geçmişte büyük bir ciddiyetle belirleyici sorunun siyasal iktidar sorunu olduğunu, bunun da son analizde «siyasal çizgi», başka bir deyişle, egemen ideoloji tarafından belirlendiğini söylerlerdi. Şüphesiz bu, Stalin, Kruşçev ve Mao yönetimleri altında üretim ilişkileri tümüyle aynıyken nasıl olup da Kruşçev yönetiminde esrarengiz bir «kapitalizm restorasyonunun» gerçekleştiğini açıklayabilmek için kaçınılmaz bir çıkış yolu olmaktadır. Sosyo-ekonomik yapıları tıpatıp benzer oldukları halde niye Romanya'nın «sosyalist» de SSCB'nin «sosyal-empyeryalist ve faşist» olduğunun

açıklanması için buna ihtiyaç vardı. Nihayet, «Dörtlül Çete'nin» iktidardan düşüşünün, üretim ilişkilerinde hiçbir değişiklik olmadığı halde niye Çin Halk Cumhuriyeti'nde belirleyici bir dönüm noktası olduğu ancak böyle açıklanabiliyordu.

Ama şimdi kararsızca bir kutuptan ötekine geçiveriyorlar. Artık belirleyici olan «üretim ilişkileridir». Üstyapı sorunları, altyapının yansımından başka bir şey değildir. **Touché** (tuş), Mao - Tse Tung. Gerçekte bütün toplumlarda, taban ile üstyapı arasında karşılıklı etkileşim vardır ve ikincisi birinciyi ancak son kertede belirler.⁷ Açık ki, üretim araçlarının sahibinin devlet olduğu ve merkezî planlamanın bulunduğu bir toplumda siyasal iktidarın uygulanış biçimi, egemenlik ve/veya toplumsal eşitlik sisteminin belirlenmesinde merkezî bir önem taşır.

Şüphesiz bürokrasi, Sovyet (ve Çin) toplumu üzerinde denetim uygulayabilmek için toplumsal artık-ürünün dağılımını denetleyebilmelidir. Fakat tekelinde tuttuğu şey yalnızca devlet iktidarının uygulanması olduğundan, o ancak bir bürokrasidir.

Eğer bu tekel kitlelerin saldırısı sonucunda yıkılacak olursa bürokrasinin artık-ürün üzerindeki denetimi de tümüyle yok olmasa bile, büyük ölçüde azalır.

Bu etmenler gözönüne alındığında, konuşmacıların Sovyet (ve Çin) toplumu sorununa yaklaşımlarında temel sorunun —bürokrasinin— unutulduğu görülmektedir. Tartışmalarını dün siyasal çizgi, yani ideoloji, bugünse «ücretli işçiler» üzerinde odaklaştırırken ana sorunu sessizce geçiştirmektedirler. Gerçek denetimin, yani emeğin koşulları ve yaratılan toplumsal artık-ürünün denetiminin bir sınıf olarak işçi sınıfına verilmesi. Ve bu sorun, hoşumuza gitsin gitmesin, öncelikle siyasaldır.⁸

Sempozyuma katılanların analizleri ve feryatları arasından hiçbir somut siyasal eylem programının, SSCB ve Çin'de sosyalizmin kuruluşu yoluna yeniden dönmeyi öngören hiçbir önerinin çıkmamış oluşu raslantı değildir. Üzerinde ısrarla durdukları tek şey —bizim de kesinlikle katıldığımız— demokratik özgürlükler için mücadele zorunluluğudur. Elbette zorunludur, ama yeterli olmaktan uzaktır. Ne «üretim ilişkilerine», ne

de «ücretli işçinin» sorununa bir çözüm getirmeyecektir. Hepsinin ötesinde de ihtiyaç duyduğumuz bir bağlantıyı, Doğu'daki anti-bürokratik devrimin içeriğiyle Batı'da uğruna mücadele ettiğimiz sosyalist devrimin içeriği arasındaki bağlantıyı sağlayamayacaktır.

Bize gelince, hem ekonomik, hem siyasal düzeylerde çeşitli «Sosyalist» modellerin 60 yıllık deneyini yaşadıkdan sonra, sosyalist devrimin zaferinin ardından sosyalizme doğru gerçek bir dönüşümün başlatılabilmesi için şu aşağıdaki sorunların belirleyici olduğunu kabul etmekteyiz:

1) Ulusal ürünün, tüketim fonlarıyla tasarruf fonları arasında, üretken ve üretken olmayan tasarruf fonları arasında, bireysel ve toplumsal tüketim fonları arasında dağılımına, kısaca planın tüm zorunlu (daha önce öngörülmüş olan) tahsisatları ve önemli yatırım projelerine karar verme yetkisinin gerçekten işçi sınıfında olması. Formülün gerçek içeriği budur: İşçi sınıfı toplumsal artığın tasarrufuna sahip olacak yetenektedir.

2) Bu, çeşitli plan alternatifleri arasında gerçek bir tercih, dolayısıyla gerçek bir siyasal plüralizm, her türlü farklı parti ve akımın serbestçe varlığı anlamına gelir. Başka bir deyişle, siyasal iktidarın yalnızca tek bir siyasal partide değil, serbestçe ve demokratik olarak seçilmiş işçi ve halk konseylerinde olması demektir.

3) İşletmedeki işin örgütlenmesi ve ritminde, ücretlerin ve çalışma kurallarının saptanmasında v.b. karar ve veto haklarının işçilerde olması. İş güvenliği ve hayat koşullarının etkinlikle güvence altına alınması. Ekonomik hayatın her düzeyinde planın yürütülmesinde etkin denetim yetkisi. Ortak görüşmeler, üretici ve tüketici konferansları yoluyla halkın ihtiyaçlarının doyurulması önceliğinin saptanıp, plan hedeflerinin bunlara uyarlanması. Formülün gerçek içeriği budur: «Demokratik merkezîyetçi ve eklemlenmiş işçi özyönetimi» ile işçilerin ekonomik kararlar vermesinin sağlanması ve bunun her zaman, **etkinlikle** karar verebilecekleri düzeyde uygulanması.

4) Özyönetimin toplumda yaygınlaşması yoluyla devletin ortadan kalkışının başlatılması.

5) İş saatlerinin radikal bir çözümle azal-

ılması, yüksek öğrenimin genelleşme düzeyinin artırılmasına öncelik verilmesi. Başka bir deyişle kol ve kafa emeği arasındaki farkın radikal bir biçimde azaltılması ki, bunsuz öz-yönetim ve denetim kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm ve uygulanamaz olacaktır.

6) Hak (ücret dahil) eşitsizliğinde radikal bir azalma ve parasal bir aracıya başvurmaksızın ihtiyacın giderilmesi ölçütüne göre dağıtılan hizmet ve malların mutlak bir şekilde genişletilmesi. Bu sorun kadın ve erkek, yöreler ve uluslar, kent ve kır v.b. arasındaki eşitsizliklerin radikal çözümlerle azaltılmasını öngörür.

7) Sistematik enternasyonalist eğitim ve sosyalizme doğru ilerleme yolunda hem nesnel hem öznel nedenlerle zorunlu olan enternasyonal devrimi destekleme politikası.

8) Sürekli bir kültür devriminin teşviki. Ancak bu yapılırken şiddet ve zor yöntemlerine başvurulmaması, kültürel ve ideolojik plüralizme gerçek bir saygı gösterilmesi.

Bize göre, «çok ve daha çok sosyalist» üretim ilişkilerinin doğuşu şu yukarıda tanımladığımız mekanizmalara bağlıdır. Tabii temelde üretici güçlerin gelişmesinin yattığı unutulmadan. Yine de belirtmek gerekir ki, sözkonusu üretici güçlerin gelişimi bu tür üretim ilişkilerini otomatik olarak yaratmaz. Öyle sanıyoruz ki, Doğu ülkelerinin emekçi kitleleri kendilerine soluk aldırmanın bürokratik çeteden kurtulmaya karar verdiklerinde, böyle bir program için dövüşeceklerdir. Rossanda'nın tartışmasının tersine, **tabandan gelecek bir devrimle** böyle bir programın uygulanmasına doğru emin adımlarla yola çıkabilmek için, SSCB'de kapitalizmin restore edilmiş olduğunu öne sürmemize gerek yoktur. (Sözünü ettiğimiz devrimin, aygıtın kendi içindeki birçok çatlakla da birleşeceğini hiçbir zaman unutmamalıyız.)

Önemle vurgulayalım ki bu program ne kolektif mülkiyetin tasfiyesini, ne merkezî planlamanın ortadan kalkışını, ne «emek» ve makineler alanında pazarın restorasyonunu, ne de dış ticaretteki devlet tekelinden vazgeçilmesini içermektedir. Tüm bunlar kapitalizmin bu ülkelerde (şimdilik) restore edilmemiş olduğunu; elde edilen mevzilerden hareketle sosyalizme doğru yürünebileceğini; sözkonusu mevzilerin yokluğu bu yürüyüşü belirgin bi-

cimde güçleştirecek olduğundan, Ekim Devrimi'nden geriye ne kaldıysa onları savunma-

ya devam etmemiz gerektiğini açıkça göstermektedir.

¹ «Sözüm ona el koyanlar,» diyoruz. Gerçekte bürokrasinin toplumsal artık üzerindeki denetiminden kazanç sağlayabilmesi, dağıtımını belirleyebilmesi için, görece küçük de olsa bir bölümüne sahip olması gerekir. Toplumsal artığın büyük bölümü ise bürokrasi tarafından, ne bireysel ne de kolektif olarak mülk edinilmemiştir. Bu bölüm, bürokrasinin değil, fakat devletin sahip olduğu üretim araçlarına dönüştürülmektedir. Bürokrasinin «yeni bir egemen sınıf» olarak nitelenmesini yanlış kılan temel neden budur. Bürokrasinin kendisi de bu olgunun tümüyle farkındadır. En «militan» kesimi, toplumsal artığın el konulan bölümünü artırmak için sürekli ve ısrarlı bir mücadele vermektedir. Ne var ki son analizde, bu ancak merkezî planlamanın ve fabrikaların kolektif mülkiyetinin yok edilmesiyle mümkün olabilir.

² Bettelheim'in *Kapital*'in III'üncü cildinden yaptığı alıntıda, ücretli emek ve sermaye tırnak içine alınan «ücret/kâr» ikilisi içinde eklenilen bir bütün teşkil etmektedir. Fakat SSCB'de, Marx'ın analiz ettiği kategoriye tekabül eden bir kâr bulunmamaktadır. Toplumsal artığa el konulması, metaların satışından ve toplumsal artığın ortaya çıkışından hemen sonra gerçekleşmemektedir. Toplumsal artığa, kullanılmış değerler olarak devletin sahip olması çok kolaydır. Bu her yıl eskien ve yerlerine yenileri gereken makineler ve önemli malzeme üzerinden olabilir. SSCB'de kâr kategorisi, farklı işletmelerin görece üretkenliklerini sonradan (ve çok daha anlaşılabilir biçimde) karşılaştırmamıza yol açan, hesaplanabilir bir nicelikten öte bir şey değildir. Kapitalizmde olduğu gibi, ekonomik hayatın tüm gelişimini belirleyen bir üretim amacı halinde değildir.

³ F. Engels'in *Anti-Dühring*'inde bu açıkça gösterilmektedir (millileştirilmiş demiryollarına v.b. değinilen bölümde). Daha ötesi Engels aynı «kapitalistlerin devleti» bölümünde (sayfa 330), kapitalistlerin tasfiyesi ve burjuva devletin yok edilmesi sonucunda kurulacak bir devletin, «devlet kapitalizmine» geçit verebileceğinden söz etmek-

tedir. Bunun böyle olduğu iki sayfa sonra, «proletarya devlet iktidarını ele geçirir ve her şeyden önce üretim araçlarını devlet mülkiyeti altına alır», demesinden de anlaşılmaktadır. Burjuvazinin egemenliği altındaki devlet mülkiyetini, burjuvazinin tasfiyesinden sonraki devlet iktidarıyla hiçbir zaman özdeşleyemezdi.

⁴ Lenin'in «Aynı Vergiler Üzerine» adlı broşürüne bkz. Broşürde, SSCB'de devlet kapitalizminin üç değişik şekli sıralanmaktadır: Yabancı kapitalistlere tanınan ayrıcalıklar; kooperatifler; ve devletin, devlet ürünlerini satması için işadamları olarak kapitalist kiraladığı devlet işletmeleri. Lenin'in, bu son kategoriye kapitalistlere kiralanmayan devlet endüstri işletmelerini dahil etmediği açıktır.

⁵ Sorunun geliştirilmesi ve insanlığın gelişim sürecinde «tarihi» üretim tarzları arasındaki «geçiş dönemi» kavramının genel önemi için *Critique Communiste*'in 18-19 (Ekim-Kasım 1977) sayılarındaki konuşmamıza bakın.

⁶ Bu terimin tartışması için bkz. E. Mandel, *Late Capitalism* (Geç Dönemde Kapitalizm), New Left Books, Londra.

⁷ Bu formülasyonlar özellikle Engels'in Starkenburg'a 25 Ocak 1894 tarihli mektubunda görülebilir (Marx-Engels, *Seçme Mektuplar*, sayfa 466). Belirtilen bölümde, kapitalist üretim tarzında bile devletin ekonomik taban üzerindeki etkisi ısrarla vurgulanmaktadır.

⁸ Bürokrasinin hâlâ kendi ideolojisini geliştirmemiş oluşu; ufulanmış Marksizm kırıntılarına bağlı kalmak zorunda oluşu; sonuç olarak kendisini işçi hareketine bağlayan göbekbağını bir türlü koparamaması; kendi varlığını bir türlü kabul ve iddia edememesi (tersine her zaman bunu reddetmek zorunda kalışı); tüm bu «üstyapısal» olgular onun (şimdilik) bir egemen sınıf haline gelemediğini göstermektedir. Üstyapıyla altyapıyı kesinkes birbirlerinden ayırıp kaçamak yapamayacağımıza göre, bürokrasinin toplumsal altyapıdaki bir olguyla bağıntısı olması gerekir.